

Kilián István

MAGYAR NYELVŰ BETLEHEMES JÁTÉK A XVII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBŐL

I.

1981-ben szlovákiai tanulmányutam során a túrócszentmártoni (Martin) Matica Slovenska könyvtárában kutatva a könyvtár munkatársa, Jozef Telgarški egy szétrongyolódott könyvre hívta fel figyelmemet, amelyben XVII. századi latin, magyar bibliai idézetekhez kapcsolt, latinul írt prédikációvázlatok találhatóak. A könyv címlapja elveszett, s a nyolcadrét nagyságú könyv kemény kötéstáblájából egy füzettrödék került elő, amely egy latinul írt latin nyelvtant, egy magyarul írt, a szegénységről és a gazdagságról szóló prédikációt és egy ugyancsak magyar nyelven fogalmazott betlehemesjáték-részletet tartalmaz. A kötéstáblában rejtőzködő füzet már a kötés idején csonkult lehetett, hiszen a füzetnek mindössze csak néhány lapja került ide, s az ebből ragasztással készített keménypapírt a könyv méretéhez szabták, s így a széleken jelentős szövegrészeket vágtak le. A ragasztóanyag pedig szinte olvashatatlanná tette a jellegzetes XVII. századi írást. Nem tisztázható az sem, hogy kinek a tulajdonában volt a könyv, csupán az deríthető ki, hogy a túrócszentmártoni könyvtárba már ebben az igen romlott, hiányos állapotban került. S ott a nedvesség miatt a széleken, néhány lapnál már középpütt is elpusztult, hiányos könyv cím- és többi lapjainak pótlásával szeretnének kísérletet tenni a restaurálásra.

A könyvtár igazgatóságának és Jozef Telgarškinak a jóvoltából a könyv néhány lapjáról és a kemény borítólapban található, magyar nyelvű műveket rejtő fóliókról xeroxmásolat készült, s a kutatást már ennek birtokában itthon is folytathattam.

A nyomtatott könyv egyes lapjait Hervay Ferenc segítségével sikerült azonosítanom. Komáromi Csipkés György debreceni hívei számára írt száz prédikációjának első kiadásából való a túrócszentmártoni példány.¹ A jeles debreceni professzor és prédikátor 1653-ban szerzett teológiai doktori címet Utrechtben, s még ebben az esztendőben hazatérve előbb tanár, majd 1657-től lelkész lett Debrecenben. Beszédgyűjteménye Debrecenben született.²

Műveinek jelentős részét a Clenturia Concionum-mal együtt a puritán váradi nyomdász, Szenci Kertész Ábrahám váradi nyomdájában nyomtattatta, ahol akkortájt és később is a magyar puritanizmus legjelesebb képviselőinek könyvei jelentek meg.³ A Centuria Concionum 1659-ben látott napvilágot.⁴ Ez a kiadási év a könyvborítóba rejtett füzetlapok keletkezési idejét is meghatározhatja, ha feltételezzük, hogy a széthullott kötetet a nyomtatás évében kötötték egybe először és utoljára. A könyvborítóban talált füzetnek tehát 1659 előtt kellett keletkeznie.

Kétségtelen, a kéz- és a helyesírás a XVII. század első felének jegyeit viseli magán. Az itt és így talált művek közül a legterjedelmesebb egy betlehemes játék szövege (1 r – 8 r). A magyar nyelvű prédikációttrödék hat lapot (10 r – 15 r) foglal el, a latin nyelvű grammatika is csak néhány lapnyi

¹ KOMÁROMI CSIPKÉS György, SS. Theol. Doctoris et Ecclesiae Debrecinae Pastoris Concionum Sacrarum Centuria Prima, continens conciones Miscellaneas, diversis occasionibus populo Debrecinensi propositas et secundum temporis, quo unaquaqueque habita est, seriem digestas, cum Indice duplici uno Textuum. S. Scripturae elaboratum, ad frontem; altero, Verborum et rerum praecipuarum ad calcem posito. Varadini Apud Abrahamum Kertész Szencinum MDCLIX. 8. r. 304.

² ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*. (Bp. 1977.) 331–332.

³ KÉKI Béla, *Szenci Kertész Ábrahám a magyar puritanus mozgalom szolgálatában*. In *Ötszáz esztendő*. Tizenegy írás a félévezredes magyar nyomdászatról. Bp. 1974. 47–57.

⁴ RMK II. 945.

(15 v – 21 v). Az egész füzet egy kéz munkájának látszik. A három mű kézírása között legfeljebb időbeli különbséget lehet feltételeznünk. A latin nyelvtan egy fiatalabb, a másik két mű ugyanazon idősebb kéz munkája lehet.

A töredékben ránk maradt füzetlapokon külső adat alig található. A 8 v-n egy kezdetleges rajzot lehet látni. Két (vagy egy) bajuszos férfit ábrázol profilból, illetőleg szemből. A lap bal oldalán a szemből rajzolt, erősen barázdált homlokú férfi felsőtestét egyszerű gomb és sujtás nélküli ruha, talán reverenda fedi. A jobb oldalon feltehetőleg ugyanazt a ráncos homlokú férfit láthatjuk, ugyanabban az öltözékben, profilból. Az előbbi mellett egy bizonytalan olvasatú család- vagy személynév: Kesmarinus, Kimirinus, Kazimirus, Kazimierz, az utóbbi mellett ugyancsak egy tulajdonnevet találunk, amelynek olvasata szintén bizonytalan: Dengeleghi, Dörgeleczky, Dergeleczkj. A két mellkép felett egy stilizált virágrajz s különféle tollpróbák találhatók. A bizonytalan olvasat kínálta névlehetőségek közül igen kedvező lenne a Dengeleghy olvasat. A magyar, illetőleg erdélyi református egyház történetében ismeretes ugyanis egy Dengelegi Bíró Péter nevű prédikátor, aki 1597-ben Kolozsvárt született s 1648-ban Nagyenyeden halt meg. Debrecenben, Sárospatakon tanult, 1622-ben Szepsibe ment rektor-nak, majd peregrinus diákként járt Odera-Frankfurtban, Franekerben, Leidenben. 1627-ben tért haza s 1628-ban már Kolozsvárt tanított, ahonnan Alvincze, majd 1636-ban Nagyenyedre került lelkésznek.⁵ E szerint a feltételezés szerint vagy a Dengelegi tulajdonában volt, vagy az ő környezetéből kikerült s az ő mellképét őrző füzet került el Szenci Kertész Ábrahám nyomdájának könyvkötő műhelybe.

Az egyik lapon (9 r) ismét egy probatio calami segít a keletkezéstörténet megállapításában: Anno Dni 1629. Az évszám számai közül kizárólag a 6-os szám olvasata bizonytalan. 0-nak is lehet olvasni, mivel a 6-os felső szára nem látszik. Minthogy azonban íráspróbáról van szó, könnyen elképzelhető, hogy a rosszul faragott toll épp ennél a számnál nem írt tökéletesen vagy a papír rücskössége miatt megugrott, s írója nem is törekedett arra, hogy a zavaró hibát kijavítsa, hiszen nem tulajdonított neki jelentőséget. Az sem elképzelhetetlen, hogy a lapok összeragasztására szolgáló anyaggal együtt ez a kicsiny papírrészecske a ragasztóval együtt lepattogzott a lapról, s így eltűnt a 6-os szám felső szára. Egyébként a korabeli paleológiában nyilván jártas Jozef Telgarški, a tőröcszentmártoni könyvtár munkatársa már erre az általa biztosnak tartott évszámra hivatkozva hívta fel figyelmemet erre a magyar füzet-töredékre. Ha tehát elfogadjuk az 1629-es évszámot, s az imént említett bizonytalan olvasatú családnevek közül a Dengeleghyt tartjuk helyesnek, akkor a könyvborítóban évszázadokon keresztül rejtőzködő betlehemes szerzője vagy Dengelegi Bíró Péter vagy közvetlen környezetéből, rokonságából (Dengelegi Bíró Kázmér) kikerült, nyilván református prédikátor a XVII. század 20-as vagy 30-as éveiből. A füzet később, minthogy impúrumként használta tulajdonosa, a benne található művek szerzője, az 50-es évek vége táján már csak mint keménypapír készítésre alkalmas nyersanyag került a váradi nyomdász kötészetébe. Ismételten megjegyzem, hogy Dengelegi Bíró Péter 1648-ban halt meg. Nem kizárt tehát, hogy az ő hagyatékából került a váradi műhelybe a füzet.

A 4. főlő versóján az alig kibetűzhető tollpróbák között egy elszámolásféle található ilyen nevekkal: Donga, Jocius, Madaj, Czokolczj, Beregi. Ezek a családnevek nem visznek közelebb a füzet keletkezéstörténetéhez. A Donga család 1666-tól Zemplénben, a Chaholtzi 1605-től, Bocskaitól Egerben, a Madaiak 1648-tól Trencsén megyében, a Beregi család pedig Szatmár megyében kapott nemesi oklevelet.⁶ Ezeknek a családneveknek egykori viselői valószínűleg a füzet tulajdonosának diáktársai lehettek.

A külső és nagyon bizonytalan olvasatú nevek tehát biztos adatot alig adnak a füzet egykori tulajdonosáról. Nem lehetetlen, hogy 1629 táján Dengelegi Bíró Péter, Kolozsvár s később Nagyenyed református prédikátora volt a szerző. De játszhattak-e a reformátusok efféle színjátékot? Egy századdal korábban Bornemisza Péter vagy Sztárai Mihály drámái a kor legelesebb e műfajban írt művei közé tartoztak. A debreceni zsinat azonban (1567) – mint ismeretes – lelkészeinek és magisztereinek megtiltotta a színjáték bemutatását. Comenius azonban épp a XVII. század ötvenes éveinek legelején

⁵ ZOVÁNYI, i. m. 146.; SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái* II. Bp. 1893. 781–782.

⁶ NAGY Iván, *Magyarország családai címekkel és leszármazási táblákkal*. Pest, 1857–1865. II. 15.; III. 361.; KEMPELEN Béla, *Magyar nemes családok* II. 12.; III. 361.; VII. 11, 12.

Sárospatakon már túllépte e tilalom korlátait.⁷ S ahogyan tette azt a kor egyik legkiválóbb pedagógusa, miért ne tehette volna az erdélyi Kolozsvár vagy Nagyenyed prédikátora vagy annak bármelyik paptársa.

A lehetséges felekezetek prédikátor szerzői közül csak a háromságtagadókat lehet teljes biztonsággal kizárni. A betlehemes játék pásztorjelenetében ugyanis található egy rész, amely egyértelműen bizonyítja, hogy szerzője nem lehet antitrinitárius:

[Jézus Krisztusban] két természet léssen
[Isteni emberi] nagy szép edgyességben. (158–159.)

Arius kései utódai épp a szentháromság létét s ezzel együtt a Jézusban misztikusan egyesülő kettős, isteni és emberi természetet tagadják.

A XVII. század első felében élő pap szerzőről tehát azt biztosan lehet állítani, hogy nem volt antitrinitárius.

II.

A kötéstáblában rejtőzködő füzetlapok, mint fentebb már említettem, a ragasztáskor, a kötéskor, majd a könyv szétázásakor helyrehozhatatlanul megsérültek, a lapok bizonyos részei megsemmisültek. Így a most közölt betlehemes töredék is. A lapokat igen kicsiny sortávolsággal, két oszlopban töltötte tele, így a bal oszlopban (B) írt verssorok kezdő, a jobb oszlopban (J) írottaknak pedig a záró betűi vagy szavai hiányozhatnak, minthogy a könyvkötő mester a lapszéleket levágta. Olyan lap is maradt ránk, amelynek a fele, harmada hiányzik. E töredékesség ellenére is biztonságosan kitapintható a betlehemes játék három része. Az első a paradicsomi jelenet, a második a pásztorok vitája a Messiás eljövételéről, a rá vonatkoztatott próféciákról, az angyal megjelenése és a pásztorok Betlehembe menetele. A harmadik jelenetben a három király vagy bölcs előbb Heródesnél érdeklődik az újonnan született király felől, majd a csillagtól vezéreltetve mennek a betlehemi jászolhoz, s ott ajándékukat átadják a zsidók új királyának.

Mint azt már Bálint Sándor kimutatta, a karácsonyi fenyőfa a paradicsomi almafát, a ráaggatott díszek a tiltott gyümölcsöt, s a fán folyondárszerűen körbe helyezett hosszú dísz pedig a bibliai almafán körbetekergő kígyót jelképezi.⁸ A szokás szimbolikus jelentése évszázadok alatt elhomályosodott, a karácsonyfa-díszítés azonban megmaradt. S ha ez az elhomályosult jelentésű, ma már nem keresztény, felekezeten kívüli családi közösségekben is élő szokás ennyire erős, semmiképpen nem lehet kizárni azt a feltételezést, hogy liturgikus, irodalmi, félnépi, népi betlehemesek egyik ma már esetleg elveszett része úgynevezett paradicsomjátékot is tartalmazott. A legrégebb paradicsomjelenetünk Szegedi Lőrinc *Theophaniájában* (1575) jelenik meg.⁹ A második azonban mindenképpen az itt közölt darab paradicsomjelenete. Eszéki István *Ritmusokkal való szent beszélgetése* (1667) az itt közölt után következik.¹⁰ Előkerült tehát egy olyan dráma, amely a szinte közismert pásztor- és háromkirály-jelenet mellett a feltehetően korábban általánosan gyakorolt, játszott paradicsomi jelenetet is tartalmazza.

Szegedi Lőrinc *Theophaniája* azonban nem betlehemes játék. Ilyenformán tehát ha a most közölt dráma keletkezési évszámát 1629 körül határozzuk meg, akkor kétségtelen, hogy ez a betlehemes az eddig ismert első magyarországi karácsonyi dialógus. Ezt sorrendben a kézdiszentléleki (1663–1668) betlehemes, majd Eszéki *Ritmusokkal való szent beszélgetése* (1667), az ecsegi betlehemes (1684–1694) és a kolozsvári unitárius kollégiumban (1696, 1700) *Nativitas cwnabula* követ. Az 1732 előtt a kézdivásárhelyi minoriták iskolájába került, latin nyelvű betlehemes valószínűleg iskolai célokat

⁷ KOMOR Ilona, *Iskoladráma és utópia*. FK. 1958. 600–617.

⁸ BÁLINT Sándor, *Karácsony, húsvét, pünkösd*. 1976. 36–39.

⁹ *Régi magyar drámai emlékek*. Szerk.: KARDOS Tibor. Sajtó alá rendezte KARDOS Tibor és DÖMÖTÖR Tekla. Bp. 1960. 723–789.

¹⁰ VARGA Imre, *Magyar nyelvű iskolaelőadások a XVII. század második feléből*. Bp. 1967. 19–91.

szolgált. Ezt időrendben az ugyancsak újonnan előkerült, latin nyelvű, podolini piarista darabok követik (1729–1739, 1739. febr. 2., 1739. július 19.), amelyeknek iskolai jellege még a karácsonyi előadást is kétségessé teszi. Lehetséges ugyanis, hogy ezek a pásztorjelenetet őrző, latin nyelvű betlehemesek csupán iskolai feladatként születtek, s előadásukra csak egy iskolai ünnepélyen került sor. A Tsorik-énekeskönyv betlehemes (1751), a pannonhalmi betlehemes (1759), Kovács István dőri iskolamester *Karácsony éjjeli mulatsága* (1763), a Herschman-gyűjteményben található vízkereszti játék (1773–1790) vagy a XVIII. századi gyöngyösi ferences játék, vagy a helyhez nem, csak esetleg a piaristákhoz köthető *Karácson éjjelre való pásztori beszélgetés* (1780–1810), valamint Czombó Mózes gyűjteményében található *Versus paskillis* a jelei még a magyarországi folyamatos betlehemezésnek.^{1 1}

A szövegében vagy színi programjában ránk maradt játékok mellett még jó néhány adat, cím is őrzi a hagyomány kontinuitását. (Jezsuita darab Besztercebányán 1649, Sárospatakon 1664, 1667, 1695, 1752, Kolozsvárott 1709, 1711, 1713, 1714, 1715; piarista darabok ismeretlen helyről 1724, 1728.)^{1 2} Sárospatakon annyira elterjedt a jezsuita iskola diákjainak a körében a szokás, hogy a nagyobbára református lakosság ellenérzése miatt a vízkereszti háromkirály-járást kétszer is meg kellett tiltaniok a jezsuita előjáróknak.^{1 3}

Az itt közölt dráma kronológiai érdemei mellett esztétikai értékeket is hordoz. Változatos versformái, rímei, költői képei egy költői hagyomány folyamatosságáról tesznek tanúbizonyságot. Az itt-ott alkalmilag felbukkanó ismétlés nem a szerzői, írói érzék hiányára, mint inkább a kézirat impurum voltára mutat. Az ismeretlen szerzőnek ezen a példányon nem volt ideje, vagy egyszerűen nem is tartotta célszerűnek kijavítani munkáját. S ha a feltételezés megállná a helyét, hogy ez a betlehemes református papi szerző munkája, ez is egy jele lenne annak, hogy egy liturgikus hagyomány alól még a tilalom ellenére sem volt képes magát kivonni. Kétségtelenül igaz, Komáromi Csipkés György *Centuria concionum* című munkájának a most előkerült példánya érdekes, értékes betlehemes kéziratot őrzött meg mindannyiunk számára.

III.

A szövegkiadás betűhű. Csupán a vesszorokat kezdtem a kézirattól eltérően nagybetűvel. Nem javítottam még az esetlegesen értelemzavaró ékezethibákat sem. A szerző a szerepneveket néhány kivételtől eltekintve nem tette ki, a szó átvételét azonban vagy a szövegben, vagy a megelőző rendezői utasításban jelzi. Minden szövegkiegészítést, így a szerepnevek kiírását is kurziváltattam. A hiányzó szövegrészeket igyekeztem pótolni. Az elveszett és kiegészíthetetlen szövegrészeket szaggatott vonallal (— —) a meglévő és jelenlegi állapotában kiolvashatatlan részeket, szavakat, betűket pontokkal (. . .) jeleztem. A rövidítéseket (In, Isten, Xtus, Christus) kurziválás nélkül oldottam fel. A kiegészített szövegrészeket természetesen mai helyesírással adtam közre. A kurzivált szövegrészek, szavak, betűk magyarázatot kívánnának a szöveg alatti lábjegyzetben, a sok jegyzet azonban aránytalanul megnövelte volna a dolgozat terjedelmét, ezért csak a feltétlenül szükséges kiegészítéseket, a kézirattól eltérő módosításokat jegyzeteltem meg. A szöveg alatti jegyzetben találja meg az olvasó a kérdéses szövegrészek bibliái forráshelyét.

A már említett okok miatt a szöveg nagyon nehezen olvasható, s nagyon sokszor épp a töredékekből következően a kontextus hiánya akadályozza a helyes olvasatot. Problémát okozott az is, hogy a *h*, *k*, *b*, *t*, *l* valamint az *i* és *e* betűi majdnem egyformák. Az β -t nyomdatechnikai okok miatt *ss*-re

^{1 1} A felsorolt betlehemesek irodalmát l.: KILIÁN István, *Latin nyelvű pásztorjáték a XVIII. század elejéről*. Ant. Tan. 1968. XV. évf. 2. 304–320. Az újonnan előkerült podolini piarista darabok lelőhelye: Pozsony Egyetemi Könyvtár. Jelzete: MS 1048. 416–428. pp.; MS 1049 2–26, 117–119.

^{1 2} TAKÁCS József, *A jezsuita iskoladráma (1581–1773.)* II. Bp. 1937. 24, 27, 29, 97; JUHAROS Ferenc, *A magyarországi jezsuita iskoladrámák története*. Szeged, 1933. 102–103.; PRÓNAI Antal–CSÁSZÁR Elemér, *A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670–1778. előadott drámák jegyzéke*. ItK 1915. 114–122, 206–219.

^{1 3} KILIÁN István, *A XVII–XVIII. századi iskolai színjátszás Sárospatakon*, in A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII. Miskolc, 1973. 129–186.

írtam át. A szöveg tekintélyes részét az első olvasat alkalmával sikerült az eredeti alapján lemásolnom. A második, illetőleg harmadik alkalommal azonban már csak a xeroxmásolatból. Kétségtelen, hogy a szöveget őrző papírlapokat restauráltatni kell, s az írás tekintélyes részét takaró ragasztórétegtől meg kell szabadítani a lapokat, s az így rendbe hozott eredeti, illetőleg az arról készült mikrofilm alapján egy biztonságosabb olvasat segítheti az irodalomtörténész munkáját.

A jeleneteket külön sorszámoztam. Ezt részben a dráma töredék volta indokolta, másrészt viszont az is elképzelhető, hogy a jelenetek külön-külön az ünnepek napján, előestéjén vagy azok nyolcadában kerültek bemutatásra. A fólíósízmokot a bal margón szögletes zárójelben [6 v B] jeleztem. A J a jobb oszlopot, a B a bal oszlopot jelzi. A szöveg helyenként nem érthető. Ennek vagy a még tökéletesen kidolgozatlan szövegrész, vagy a helytelen olvasat az oka. A szöveg értelmezését azzal is kívántam segíteni, hogy a központozás hiányát modern elvek szerint pótoltam.

I.

ANGYAL [1 v B]

----- ta

Minden an -----

Hát a ----- vá

--- holot el edesen

Akit var egészen,

De az pokolnak Ura

10

Álnok mestersegevel,

Czuf beszedevel

Jaj, eeket mint megh czala!

Istennek töt frige

Lelki szövetsége

15

Mingyarast ot föl bomla.

Az eörök halálnak,

Síralomnak, jajnak

Örvenjeben akada.

20

És paradiczomnak

Udvesseges hazunknak

Kapujaba Angyalok

És jobb fegyverekkel,

Még nagyobb . . . sereggel

Halálnak itt allok.

25

Ádám s Eva többe

Paradiczom kertbe

Ha mindenben praedallok

----- az- kegyelemben,
----- almak kezzül
30 Bűvölködő az Ur Isten.

Emberi nemzetnek,
----- binöknek
Romlasat keserülven.

----- re
----- re
35 ----- miért leszen?

*ÁDÁM [1 v J]
(az ördöghöz)*

----- azalos -----
Szul ----- nsagodra -----
40 Romolvan alkuttal volt.

Az ki mindenekkel
Czak fak közzül edgyel
Birnia, nem hattal volt.

Ennek gyümölcszinek
45 Eő megh etelenek
Tilalmat, mint Ur, vetven.

Hogy Uraságunkban
Tégedet Uralvan
50 Rolad ne feletkeznenk.

Aldanark, diczernenk
Es örökke elnenk
Beszededre engedven.

De jaj veszet *fejem*
Mert en diczössegem
Irigilven az sokan!
55 Jaj, hova kell lennem,
Mert el veszte engem
Hazugsaggal meg czalvan!

Az megh tiltot fanak,
60 Gyümölczet Evának
Adam Megh kostoltatvan

Mar vegem! magamban,
Nagy Uraságomban
Jaj, eset nagy változás!

46 [A sortól jobbra, idegen kézírással:] nihil
60 kostol(ta) van.

65

Testemben, lelkemben,
Erzekenysegimben
Jaj, löt nagy fogyatkozás!

70

Az örök halalban,
Eördög rabsagaban
Esem halot van . . .

Nem lehet szabadulás,
Epsereg allatas
Jaj mas által nem lehet!

ADÁM
(az Úrhoz.)

75

I r B -----
-----for-----
Az -----

Irgalmasságodot,
Kegyelmes voltodot
A konjben -----

80

Tülem megh ne vonjad,
Haragod változad
Vegy be megh te kedvedben!

En --- adokimmar
Fiam s leanjmmal
Járvan te felelmedben.

85

Tegedet tisztelünk
Ördögnek nem hiszunk,
Czak vegy be kegyelmedben!

90

Igy hivattathatol
Es mondattathatol
Kegyelmes, jo Atyanak,

Ha veszet nepednek,
Nekünk bünösöknek
Es ördög rabjainak

95

Mostan meg kegyelmesz,
Velünk irgalmat tesz
Es fogadz fiaidnak.

Amen

(Foedus Gratuitum Dei cum Adamo.)

1

DEUS

100 *Jóllehet* Adam, megh bantottal engemet,
Vetkezven ellenem megh szeged igemet,
Mind az által ne fely, nyujtok uj kegyelmet,
Tülled megh nem vonszom en nagy kegyelmemet.

2

Mert . . . . . Jehova menjnek, foldnek Ura
Vagyok, kegyelmes Ur, mindenek ugy tudgya.
Egyetlen fiamat adom váltságodra,
Szüztül születetven hozzatom vilagra.

3

105 *Mert* az irgalmassagh vagyon nallam betsen
--re szet ember megh bántottal engem,
Hogy a tiltot fanak gyümölcsében *even*
----- t hogy . . . . .

5

[1 r J]

110 -----szütelen . -----
Pedig ----- megh mond -----
Es -- *szabadit* megh -----
Amaz rettenetes -----

6

115 Ezt csak hi -----
Ez romlottsagod ----- odnek
Velem bekesseged ----- meg szerzőnek
Az boldogh életben egyedül vivodnek.

7

120 Nem lesz karhoytatás, sot halalat ölik
Mennjeknek orszaga az örök pokolit
Vigassagh es öröm siras jajgatasit
Velem valo lakos szerelmes fiam --
Finis

Salutatio

125 Arva, kyre se örült,
Sok gondoktul szargult,
Oh emberi nemzetség!
Keserves bánattal,
Zokogo jaj szoval
Bánkodo--keresztények!

Emelciz fel fejed,
Lelki bekesseged
Megh adgya az maj *nap!*

130 Töröld el órczadrul
Siralmad, nagy tavul
Vesd el szived *fajdalmát!*

135 Ted le gyasz ruhadot,
Szomoru notadot,
Hadel lelked *siralrát!*

Mert íme az Isten,
Mint igerte régen
Mar megh . . . -----

140 Már az aldott fiát
Szabadito-----

II.

[5 r B]

-----en
-----geben

MENALCHAS

5 Az Embereknek is -----
--- Beszelgetesben ne -----
Nem illik mi nekünk -----
Tehat ezt nem ill. -----

10 Esaias errül szep -----
Hogy Istentül nekünk -----
Viszontagh egy szüztül *gyermek születterik,*
Ennek mondasa bizonnjal betelik.

15 Ime az ő tisztit nagy szepeen megh írja,
Es az jo pasztorhoz ütet hasonlittja,
Kinek kis njajara szorgalmatos gongya,
Eöket igen gyengen kebeleben tartya.

20 Ez gyermeknek igaz tulajdonsagarul,
Büven beszél nekünk eö állapotjarul,
Es az eö istenes nagy meltosagarul
Es öröktöl fogvan valo allatjarul.

Be telik már hamar ----- les,
Mert az prophetalas nem hamis beszélles,

9 [Iz. 7, 14.]
13-16 [Iz. 40, 10-11.]

Nem szofia beszéd, sem penigh meseles,
Ninczen az Istenben semmi feletkezés.

25 De mikor születik, azt mi nem tudhattyuk,
Ha történik, talam hallani *Megh* fogjuk,
Talam mijs ütet szemunkel *megh* lattyuk,
Az eö tanitását kedvessen *megh* halljuk.

30 De valljon, ki tudgya, hol fogh születettni,
Miczoda helyet fog arra ualasztani,
Avagy kicsoda fogh *Attja, Annja* lenni?
Kivanok en arrul büvebben hallani.

35 *Titire*, barátom beszely errül velem,
Az te értelmedet jelenczed *megh* nekem,
Hogy az mely dologrul tudakozik szivem,
Legy hozzá figyelmes, beszededen filem.

(*Titirus* loquitur post *Menalcham*.)

TITIRUS

Ki latta, hogy mostan villámok laczanak,
Holt tiszta az eg? Hogy ha *megh* tuthattyuk!
Czillagok az egen szepezen *megh* latczanak.

ANGELUS

(*Titirus* loquitur post *Angelum*)

Titire, ot hallom, hogy szollot az enek.

[5 r J]

TITIRUS

..... volna -----
Hagy lam ez *dologh* -----

45 De mind azon *altal* -----
Az mit .....
Kesz vagyok -- ki . . . teni mos . . .
Hallgass ----- az hirlik onn . . .

50 ----- nagy czuda *dologh* az, el hid,
Mert ez az *messias* leszen -----
Leszen bizonyjara egy szép szüz -----
Mely ezen elmemet igen me . . -----

55 Immar születet örök -----
De nem szarmazot eö *Attja agyékából*
Mint fog születettni a szüz leanzotol
Jesze torskkebe kiujult egy uj -----

37 [A sor előtti rendezői utasításban:] *Titire* [helytelenül. A rendezői utasítás egy sorral értelem-szerűen előbb téve.]

53–54 [Iz. 11, 1.]

E . . . . gyakorta így az . . . . .
Az nemzetsegh szerent . . . . .
60 Lenne születese nagy . . . . .
Mely azon elmemben mostan megh . . . . .

Az mi penigh nezi születese helljet,
Az mit arrul tanit az Micheas
Betlehem fogadna ily nagj *meltoszaghot*
Az kinek mi mostan lakjuk -----

65 It lakot ez helljen az David *propheta*,
Az nagy ver ifia az David *hazaba*.
Talam vagyon neki megh ot in . -----
Az kitül születnek ez nep megh *váltója*

70 Dametas baratom, --- end ecza -----
Indicz megh szajadban --- zeket -----
Hallottal mar arrul val -----
Az -----minket-----

[5 v B]
DAMETAS

75 -----
----- paj -----
----- s fakkal -----
----- viragokkal -----

80 ----- ifiu szep folyo vizeket
--- szep ----- kegyes kut fejeket
Vízont az nagy --- tengereket
----- valo keg . . . s . -----

----- az keresi . . . . . ere
--- az embernek örök elete-----
---tlansagban ----- ön kepere
--- nd alon . . . . . a lenne

85 --- az mint jól lattyuk Ű az Urasagtul
---mar-----esik az artatlansagbul,
----- ö az ----- ki nagy czalardsagatul,
--- . . . . . az nagy meltosagtul.

90 Az esetben vala de halalra juta
Az szep szabadsaga mene az rabsagra,
--- . . . Urasagbul igeri . . . szolgálatra,
It minden . . . esege fordult gyalazatra.

95 De az ----- errül könjveben meljet irt
--- jo ----- es nem telljesedet,
Talam Isten arrul mar el feletkezet,
Avagy megh utalta mind az embereket

62 [Mich. 5, 2.]
65 [Lc. 2, 4.]

Baratom, Camilli ebben az dologban
Vagy ha te mit ertesz, beszeld meg valoban
Jol akarok nyilvan tudosodni abban.
100 Azert az mit ertesz, beszélgesd megh batran!

Ó mi dologh kerlek, edes tars, Camille,
Mert most az en szivem igen megh remüle
—fülemnek . . . szörnyen megh czendüle
Azt mi nem tudhattyuk, mi leszen belöle.

(Camillus loquitur.)

CAMILLUS

105 --- enis lattam veled megh edgyezek
. . . elegeben el hidgyed . . m leszek
Hova ----- ezek
. . . . mar . . . . igen . . . . halljatok.

(Camillus loquitur.)

[5 v J]

110 -----

----- villamlo alakot
----- gyüli ujat vakot
----- mell - n velettem fel
----- sztori kenierrel
115 ----- oromba elmemmel
----- den örömmel
----- nk tudos embereket,
----- . . al tudnak jövendőket,
120 --- jo . . rogyával megh tanitnak minket
Es jo Utra vizsik tevelgö elmenket.

. . olleben . . en az ell az mint vöm eszemben,
Errül teszek hirt, mit hallek rövideden.
Az en füleimis vadnak illjen hitben,
Hogy egy nagy propheta jüne mi közinkben.

125 Mert azt az Ur Isten megh igerte szepten
Az mint az Mojses is feljedzette szepten,
Hogy egy nagy propheta jüne mi közinkben
Hogy az nagy valtsagunk ki lenne mindenben.

130 Az Abrahamnak is megh mondotta Isten,
Hogy az eö magvaban megh aldatnek minden.
Ninczen semmi hatra Isten beszedeiben,
Be kel telljesedni mindeneknek szepten.

122 hirt hallek [szótagszám miatt jav.]

126 [V. Móz. 18, 18.] Mojses feljedzette [szótagszám miatt jav.]

129 [I. Móz. 22, 17–18.]

133 [I. Móz. 49, 8.]

135   Jakob patriarka ö halala előtt,
Mikor fiainak testamentumot töt,
Beszelgeteseben egy időt jelentet,
Ki megh tekintene az poganj nepeket.

140   Sot ezersmind szepen nekikis beszellel,
Hogy az birodalom addigh el nem esék
Judatul az fele, miglen megh felemler,
Mely birodalomnak az fogh valni Végét.

145   Tudgyatok, barátim, hogy az sido nemzet
Az Romajaknak mert o adot fizet,
Hihető dologh hat, hogy el következet,
Az az idő, melyrül az Jakob beszellel.

145   Ne ketelkedgyel hat, barátom, Istenben,
Mert alhatatos eö minden beszedeben.
El hidgyetek, hogy el jö az Christus az képpen.
Baratom, Menalchas, szol, ha mit tucz ebben!

(Camilus loquitur.)

PAN

150   Nem tudok en ebben semit, edes társam,
Szivemet felelem el fogta, megh vallom.
Menalchas, ha mit tud, en ö rea bizom,
Szollyon arrul bátron, azt enis akarom.

(Menalchas loquitur post Pan)

MENALCHAS

Nezzetek ismegh hallok . . . . .

[6 v B]

2

DAPHNIS

155   -----
----- hid puszt ----- . . . . . lenni
----- attja Isteni -----
----- melliben lenni.

3

160   *Jézus Christusban ket természet leszen*
Isteni, emberi nagy szep edgyessegben
----- nel benne hozna bekessegben
----- ottan az magos egekben.

4.

----- an szukseges lennie,
----- k hogy kedvet keresni,
----- rent neki vigadozni,
165 ----- emesztő haragjat viselni.

5.

----- neki fel öltözni,
----- , hogy tudna rajtunk könyörölni
----- emberekert aztan megis halni,
Es ott *lelkünket* kedveben jutatni.

6.

170 Mert az eppen leszen az mi megh valtságunk,
Istennek kedveben nem különben jutunk.
Vajha el jüne *már* az mi szabadságunk,
Akkor lenne nekünk nagy szep vigasságunk!

7.

175 *Teged* immar kerünk, mi edes jegyesünk
---ghleni megh tesztben, hatalmas kiralyunk,
Szabadicz megh minket, mi kegyelmes Urunk
Hogy . . . os legyen az mi maradasunk.

(Daphnis loquitur.)

1.

DAPHNIS

180 --- nagy jokban --- nj el hidgyetek,
----- túl vagyon csak megh engedgyetek,
----- j Angyalok jönnek . . . . .
----- mind megh . . . . .

2.

[6 v J]

DAMETAS

185 ----- megh nezem az -----
----- eben valami k -----
----- feltem az szelid juhokat,
----- visgalom juhoknak aklokat.

3.

----- k mostan jo roszkor *baratim*,
Mert villámlott az egh, jól latak *szemeim*.
----- megh kerlek, szerelmes *rokonim*
Nem kiczinj dologh ez, hidgyetek -----

172 júne az [szótagszám miatt jav.]

4.

190 Azert mi minnjajan innet el siessünk,
 Jo pasztor baratim, meszsere el mennjünk,
 Mert az mint en latom, mind megh felemlettünk,
 Nem adom tanaczul, hogy többre it legyünk!

(Post Dametam)

PAN

195 Enis njlvansaggal merem azt mondani,
 Nagy alhatatossan arrul valaszt kerni,
 Azt dictallja bizonj lelkem ismereti,
 Mert en, az mit lattam azt, tudom, isteni,

(Pan loquitur)

(Post Camilum Menalchas loquitur.)

1.

MENALCHAS

200 Mely igen örülök beszélgetesidnek,
 Ezt megh nem mondhattja rithmusi szívemnek.
 Mint Angyali szozat, ugy teczczik fülemnek
 Az mit te beszéllesz, oly igen kedvesek.

2.

205 Idvesseges nekünk errül értekezünk,
 Mert ebbül fogh nekünk az mi idvessegünk.
 Istennel bekeben csak az által leszünk,
 Az mit az prophetak arrul szoltak nekünk.

3.

Barátom' Camile, igazan felelel
 Az Istenrül szepen es jól elmelkedel.
 Igen alhatatos, melljet ki jelentel,
 Semmi czalardsaggal mondasodban nem lelsz.

4.

210 Valamint igerte, beis tellyesiti
 Noha sok időre eö el nem felejtí.

5.

[6 r B]

215

 ----- ennek az -----

198 [előtti rendezői utasítás szerint Camilusnak kellett volna a szöveget mondania.]

6.

220 *Az ő népét mojses által kivezette,
S az veres tengeren eöket megmentette
S az pusztában eöket mannaival etette,
Canahán földere szépen bevezette.*

7.

225 *Viszontagh ismetlem n -----
Megh neztek bölczen . . . -----
Az hatalmas nepnek eö alnoksagatul
Megh tartotta szépen ellensegh tárgyatul.*

8.

*Az Babillon beli kegyetlen fogsagtul
Ugyan azon nepet eö fogadasabul
Czendes partra hozta irgalmassagfbul,
Megh szabadetotta erös hatalmabul.*

9.

230 *Hogy ha az nagy Isten ezeket mivelte,
Es eö fogadasat be tellyesitette,
Beszedet igekkel megh erössitette,
Az igereteben kiket el hitetne.*

10.

235 *Bizonjal el hidgyük mi azert minjajan,
Hogy igaz az Isten minden mondasaban,
Tökelleles igaz eö fogadasaban
Megh nem czalatkozik varakozasaban.*

11.

240 *Mert David kiraljjs ott meg jövendöle,
Kinek az eö sorsat szépen ki beszelle,
Hogy születven Christus nagy sokat szenjvedne
Halálból tamadvan mennjegbe fel menne.*

12.

245 *Meliseus, hat te arrul mit hallottal?
Idvessegh dolgarul, hogy ha mit tudhatnal,
Jelencz megh mi nekünk, talam mi nalunknal
Inkab tudhacz, ebben szolgaly, ne aludgyal!
(Meliseus loquitur post Camilum.)*

228 irgalmassagbul [szótagszám miatt jav.]

238 [Ps. 21.]

CAMILLUS

Talam csak villamas lön hirtelenséggel
Mivel hogy el muljk ilyen sietséggel.
Az Meliseusis ö bölcz elmejevel,
Mit szolljon felöle, halljuk megh fulünkkel!

1.

[6 r J]

MELISEUS

250

Halgassatok enram

2.

255

Az Atya Istentül az -----
Fiat igerte volt az -----
Az bünben mi ----- . . . . .
Az ki megh rontana . . -----

3

260

Az Utan peniglen patru -----
Ezt az igeretet az At -----
Megh jelentette volt az -----
Az utan peniglen az k -----

4.

265

Ez dologh bizonnjal ma -----
Az meszias nektek mert -----
Az szüznek mehebül v -----
Az Atya Istennel mar

[3 r J]

ANGELUS (supra)

Semmit ne felljeteK,
Ne is reszkessetek,
Im *mondók* nagy örömet,

270

Mely minden *nepeknek*
Es nemcsak *ezeknek*
Hozott nagy örömöket.

275

Mert ki *leveledzet*,
Jesze gyümöldzözöt,
Az kiraly születtetet.

Betlehem Udvaraban,
David varosaban,
Megh valtoja vilaghnak.

280 Az ki hivattatik,
Nevet nevezitek
Jesus Christusnak,

Kit be köt az Annja
Posztoban polalva
Közepiben *jászolnak*.

[3 v B]

2. ANGYAL

285

----- szagos

----- bekessegh,
----- idvessegh,
Legyen az Embereknek

290

Dicsősegh es aldas,
Fel magasztaltatas
Az született gyermeknek.

3. ANGYAL

295

Jertek indullyunk el,
Lassuk, keressük fel
Mind betlehemigh mennjünk!

Es az czuda dolgot,
Melljet Angyal mondot
Vilagossan megherczük!

300

Talam az gyermeket,
Az ki születtetet,
Mijs *mostan* megh leljük.

PÁSZTOROK

(*Jézus jászolánál.*)

Mi most azért *jöttünk*,
Mert Angyal *minekünk*
Az *mezőn megh* mondta,

305

Hogy it betlehemben,
Ez kiczinjded helyben
Ez vilagh megh valtoja

310

Mostan születtetet,
S agya mert tetetet
Jaszolban be polalvan.

Hallyuk, hogy egy Angyal
Vigasztalo szoval
Ne felljetek, mond vala.

279 [A sor alatt:] Megh valtoja vilaghnak Jesus

315 Angyalok nagy sokan
Akkor körül fogak,
Kialtván mongyak vala:
Istennek diczőség
Embernek bekesseg
----- en.

[3 r J]

320 -----
Az ---- minket megh va ----
Be polalvan.

Tetvetven jaszolban
Annya ot szoptatvan
325 Nylvan most ---- lak.

Azert szensegh, aldás,
Es fel magasztalas
Az születet jesusnak

330 Legyen mind örökke,
Az ki most megh szerze
Emberi nemzetsegnek

Lelki bekesseget,
Örök idvesseget
Nyomorult hiveinek.
Finis

Ultima salutatio

335 Az első Adamnak,
Az nagy Abrahamnak
Istentül igertetet:

Áronnak veszeje,
Jeszenek tőrőke
340 Mostan ki leveledzet.

Az Aldot Ur Jesus,
Diczöseges Christus
Mert mi nekünk született.

345 Ez Isten baranja,
Valtságunk Aranja,
Szűz marianak fia.

Kinek . . . . . teszt leg ----
. . . . . nem felső erőbe
-----

350 ----- st -----
 ----- Menyben -----
 - gh Ab -----
 Valosagra -----

Isteni -----
 355 Edesseges -----
 Hozzank valo -----
 Jelej örök vólt -----

O jöt Aszszony allatnak
 Satoraban az vilagnak,
 360 Amaz magvait kigyonak
 Fejet megh töre rontonknak.

Ma Aron papnak veszszeje
Virágokkal ekesüle
 ----- mondaló figeje
 365 *Lelkünknek* eltetoje.

Ma jakob lajtorjajanak
Fokai gyarapodtanak,
Mennyorszagra mi utunknak
 Es közejük adattanak.

370 Ma *Noe* farat barkaja,
 Kisertetnek *szörnyü* habja
 Kit mar el farasztania
 hiv . n va -, meg ujjula.

375 Ma jeszenek törsökebül,
 Veszszo jöt ki gyükerebül.
 Viragszal ujjult tövibül,
 Soha ki nem szál színibül.

Kinek gyönyörü illattya,
 Ohajtoit vidamittya,
 380 Farat lelkeket nyugottya
 Erejekben megh *vidittya*.

S ebben az Urnak lelkenek
 ----- sege bölcsessegenek,
 ----- . enos ertelmenek
 385 *Tarhazban* el rejtetnek.

[4r J]

 Illjen ----- . . . . . kerte ---
 Kigyó . . . . vaddal az -----
 Baranjok szép *bekessegeben*.

358 [I. Móz. 3, 15.]

366 [I. Móz. 28, 10–19.]

388 [Iz. 11, 6–8.]

390   Sivatagh nagy parduczokkal,
Gödölyeczkek ily vadakkal
Barmok eh oroszlannokkal
Legeltetnek ostorkakkal.

395   Ma az szüz tiszta meheben
Fiat fogadot szentsegeben,
Emanuelt szült betlenben,
Kin zeng az meny örömeben.

400   Ama igaz hajnal czillag
Már --- sugarokkal ragyog.
Idvessegnek napja vilagh,
Ordit pokolbeli lovagh.

405   Ma jöt el lelkünk *virága*,
Be tölt szivünk kivansága,
Nallunk attyanak *zaloga*
Fenlik világunk világa.

C o n c l u s i o

410   Algyad mennyei Uradat,
Sion, edes megh valtodat,
Ved öledben jesusodat,
Apolgasd mint sajátodat!
Mondvan mostan ba ---

Szolgaid Uram -----
Mert te idvezitesseddel
Vidul lelkünk kegyelmeden
Kiert m -----

415   Magasztallyuk *felségedet*,
Hirdettyük *kegyelmességed*,
Enekellyük *diczóséged*.

[7 v B]

420   -----

----- szentelője
----- szt --- jatok
----- jat
----- löt valljatok
425   -- s -----
----- megh tanulljatok
----- vet -----
----- vo ----- ulatu -----
Isten *felő* ferfiak

406–410 [ötsoros versszak.]

415–417 [háromsoros versszak.]

430 ----- emberi elettel
 ----- ri nemzettel
 ----- tündökölő szép ig -- k
 ----- is szép versekkel

----- el
 435 Istent mostan algyatok
 ----- szen
 ----- kövessen
 ----- menjegbul
 ----- sal
 440 ----- letben kedvebul

[7 r J]

Aldoza -----
 Eset hi -----
 Va -----

Illjen jo . . . -----
 445 Kegyelmesseg . . -----
 Mert lehet *diczernünk*.

Jesusnak szent nevet,
 Tiszteljük jo letet
 Kegyessen Engedgy!

450 Es hala adassal,
 Zengő szép rithmussal,
 Verseket, eneket enekellyünk!

Ennek születeset,
 Menjbül le jöveset
 455 Az Angyalok eneklik.

Istennek jo letet,
 Rank arat kegyelmet
 Mindeneknek hirdetik.

460 *Fenn* szóval kiáltom,
 Diczeretet mondom:
 Az Istent diczerjete!

Diczössegh Istennek,
 Bekessegh embernek,
 Mert ime fogadasat

[7 v B]

465 -----

 ----- mint kegyesét

Minden hat -- mondasat
 . . . . . szozattjat
 470 Az mennjei felseget!

Nosza, segítséget,
Kerjünk segédelmet
Mondvan: Uram, mennjégbül.

475 Legy segítségh nekem,
Igagzassad njelvem
Az te magos szekedbül!

Hogy enaz dologhban,
Szajam szollasaban
Erkezzem czendes helyre.

480 Musam eneklesi,
Verseim zengesi
Legyen tisztessgre,

Nekünk holtunk után
Vilaghbul ki mulvan
485 Lelkünk idvessegere.

(Sequitur Camilus.)

[8 r]
CAMILUS

Mennyeknek kapuja
Jakobnak lajtorjája

----- agassága
490 ----- gara hata
----- in alla sehova

Kin járnak ör allók,
Ala s . fel Angyalok,
Mint Mojses azt megh irta.

495 Ez aldott viragh szal
Nagy Diadalommal
Mert egyedül rontoja

Pokolnak s . halálnak,
Merges fulakjanak,
500 Eletünknek Adoja.

A lelki idvesseget.
Azért jöt örömet
k . . . . azoknak adia.

Szibül azt kívánom,
Istentül ohajtom,
505 Hogy az mily jokat szerzet

— öröm, k . . . — sséget
Eorök *diczosseget*
Ez születesével njert.

510 Ebbül hiveinek,
Jo kegyelmesinek
Büsegessen legyen része.

Sok karacson napjat,
Az nyajos orajat
515 Egesseghben erhesse.

Elien, vegetlenben,
Czendes bekesseghben
Sokszor innepelhessen

520 *Mennyej* orszagban,
Örök boldogsagban
Az Istentul Reszeltesse!

III.

- fel -----

5 ---- . . tisztéken
---- sagh löt epp
De gazdag az . . . . .

Istenis töb kincze
- atyai szíve
Szeretne felljeb ennel.

10 ----- az egy Christus,
----- jesus
---- kedves felsegenek.

----- nnek szavat,
----- t
15 ----- ak az jaszoban.

----- . . ----- ek
----- ly Herodesnek
Keresik udvaraban.

20 *Es* hogy nem talalyak,
. . . kra indulnak
Betlehem varosaba.

Ezt igen kivannjak,
----- ohajtyak
Latnia az uj kiralyt.

25 Vegre megh találak,
Nekie njujtanak
Aranjat, temjont mirhat.

30 *Diczöitük s . Algyak,
És föl magasztalják
Szüz marianak fiát.*

[2 r J]

----- valaszt a
----- köni
----- szolga lönben
----- dolgot,
35 ----- hallot
----- gal szívem.

*Mik ----- ajkak
Prophetak mint irak,
Beszedekbül had erczem.*

HERÓDES SZOLGÁJA

40 En hozzam jövenek
Napkeleti bölczek,
Az kik sidok kiralljat

Tüllem tudakozzak,
Most születni mongyak,
45 Mert lattak ö czillagat.

Ha mit olvastatok
Errül, megh mongyatok
Születese Varosat!

HERÓDES

Hijad az bölczeket!

BÖLCS

50 Ninczen ertesemre
Annak születése'
Az kit most kerestek.

Mikent olvastatok,
Hol van, tanultatok
55 Helljet születesenek?

Mikoron tamadot
Czillagh, az ki laczot,
Mostan megh *mondjátok!*

[2 v B]
HERÓDES SZOLGÁJA
(a napkeleti bölcsekhez:)

60

----- ar

----- szolgaja.

Királyhoz jöjjetek,
Hamar siessetek,
Mert szive szomorú!

65

(Heródeshez:)
Napkeleti bölcsek,
Kik most hozzád jöttek,
Mondnak czillagot.

70

Sidok új kirallja
Hogy mostan támada,
Melyre czillagh mutatott.

Uram, kiraly, halljad,
Mint megh paranczoltad
El jotték irás tudok.

HERÓDES

Ide velek az Urhoz!

75

HERÓDES SZOLGÁJA
Ime be jötte nek
Napkeleti bölcsek
Halljad, Uram kiraly.

80

MAGIJ
Isteni aldassal,
Minden fele jokkal
Jo szerenczevel kiraly!

85

Hozzad azért jöttünk,
Hogy megh jelencz nekünk,
Hol az szuletet kiraly.

Az ki az sidoknak
Es benne bizoknak
Megh szabadito kiraly.

[2 v J]

----- gon
----- on
----- megh . . . .

90

V a l e d i e t i o

Kiraly ely sokkaigh,
Mi el megyunk addigh,
Migh czillagh minket viz.

95 Sidoknak kiralljat,
Az igaz Messiaszt,
Ki mostan született,

Mighlen fel találjuk
Es ütöt imadgyuk,
Mint mi idvességünk.

MÁGUSOK
(az úton:)

100 Születet kiralynak,
Az Jesus Christusnak
Lattuk mi ő czillagat.

Mely az Egen fenlik,
Ki vezetven minket
Most az helyre igazgat,

105 Mert mar ő utaban,
Szokot jarasaban
Megh tartoztatta magat.

110 Azert az kis helyben
Juda betlehemben
Az megh valto született.

[3 r B]
(a betlehemi jászolnál:)

----- an -----
----- omi tisztesseget
----- nd van
115 ----- ban
---kiczinjed Christus.

Istennek egy fia
Vilagh megh valtoja
Kit szüz maria szüle.

120 Te vagy itt az Isten,
--- en volt regenten
Jeszenek törsokje?

125 Neked az aranjat,
Tömjent es az mirhat
Most ajandekozzuk.

Fel magasztallással,
Örökke aldással,
Oh' szerelmes jesusunk!

- 130 Foglald el szívünket,
Testünket, lelkünket
Oh, kegyelmes Cristusunk!
- Im, hűseges Urunk,
Kegyelmes kiralyunk,
Mit paranczolsz? Itt vagyunk.*
- 135 Micheas propheta
*Errül njlvan irta
Hogy juda varosaban*
- Az ő beszedeből
S kijelenteseből*
- 140 Illjen igeket irvan:
- Betlehem Juda
Legkisebb varosa
Nem vagy te is legh kisebb.*
- -----
----- naj -----
- 145 [3 r J]
*Igy hogy eben-----
----- k időben
Születtetik te tőled.*
- 150 Az ki en nepemnek
Egesz Izraelnek
Legeltetője leszen.
- Azért Uram, kiraly
Minket megh ne utalj,
Mert ezt az nagy Úr Isten*
- 155 Ekeppen iratta
Es prophetaltatta:
Születtetik betlehemben.
finis

László Hermina—Lebár Mária

ZRÍNYI MIKLÓS HORVÁT NYELVŰ LEVELE GERSEI PETHŐ JÁNOSHOZ

A zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár (Nacionalna i sveučilišna biblioteka) Kézirattára igen gazdag magyar vonatkozású XVI–XX. századi levélnyagot őriz.

Erről a levélnyagról 1982 nyarán Fried István készített kimutatást, s jegyzékének egy példányát eljuttatta az OSZK Kézirattárának. Ezzel az összeállítással egyetemi Zrínyi-szemináriumunkon ismerkedtünk meg, s ott kaptuk azt a feladatot, hogy zágrábi kutatásaink során átnézzük a Pethő család XVI., XVII. századi levelezését.

1983 nyarán – amikor zágrábi vizsgálódásainkra sor került – a nagyszámú levél nem tette lehetővé a teljes anyag átnézését. A Pethő család, amelynek legismertebb tagja Pethő Gergely, az 1660-ban Zrínyi Miklós által megjelentetett *Rövid magyar krónika* szerzője, összesen 263 levéllel szerepel; jelzetük: R 6445. A levelek közül ezúttal csupán Zrínyi Miklós Gersei Pethő Jánoshoz írt levelét választottuk ki közlésre.

Az OSZK Kézirattára tervezi a teljes zágrábi magyar vonatkozású levéltanyag lefilmeztetését, hogy a tudományos kutatás számára itthon is rendelkezésre álljon. A szóban forgó Zrínyi-levélről már korábban készült fotómásolat (OSZK: FASC. I/738), a levelet most ennek alapján közöljük.

Spectabili ac Magnifico Domino Joanni Pettheo de Gerse Domino Amico Nobis obs[ervandissimo]

Spectabilis ac Magnifice Domine Amice Nobis obseruan-[dissime] Poklakam uù ouom moiem dobrom ý kerschiansztuu hasznouitom delú uszi okulu moi szuszedj z. Tesaki ieszume pomogli, zato prozim dami ý V[áša] M[ilost] nekuliko na tiedan dami na pomoch posaliete koiszu Mestrij Liudi, dabi Sze kirami dosli, Ouo V[ášem] Mil [ostivom] K [neštvu] Peharnik Giörgia saliem, koi na rechi obilneie hochie V [ášoj] M [ilosti] pouedatj. In religno uù dobrom zdraui V [ášu] M [ilost] obdersi. Datum in Arce nostra Zrin 8 Augustj 1661

Spectabilis ac Mag[nifi]cae Dominationis Vestrae

Amicus paratissimus

C[omes] Nic[olau]s a Zrin

A szövegek közlés során a levélben alkalmazott rövidítések közül a „Vaša Milost” jelentésű V: M: különböző grammatikai esetekben használt változatait mai helyesírással közöltük. A β-t, amelynek e levélbeli hangértéke egyenlő az sz fonémával, mindig sz-re írtuk át.

Megjegyezzük, hogy a horvát szöveg olvasatában és fordításában messzemenően segítségünkre volt Hadrovics László professzor. – A levél magyar fordítása:

Tekintetes és Nagyságos Gersei Pethő János Úrnak, igen tisztelt Barátunknak!

Tekintetes és Nagyságos Uram! Nekünk tisztelt Barátunk! Minekutána engem ebben az én jó és a kereszténységnek hasznos munkámban minden környékbeli szomszéd napszámossal kíségetett, ezért kérem Tekegyelmedet is, néhányat egy hétre küldjön segítségül, akik mesteremberek, hogy szekercékkel jöjjenek. Tekegyelmed Hercegségének Peharnik Györgyöt küldöm, aki szóban bővebben elmondja Kegeyelmednek. Egyébként [az Isten] jó egészségben tartsa meg Tekegyelmedet. Kelt Zrin várunkban 1661. augusztus 8.

Tekintetes és Nagyságos Uraságodnak leghívebb barátja

Zrínyi Miklós bán

A címzett Pethő Jánosról közelebbit egyelőre nem sikerült megtudnunk. Ismerjük viszont Zrínyi-
nek a Gersei Pethő családdal való kapcsolatát.

A Gersei Pethők horvátországi nemesek; a család a XVI. században bárói, a XVII-ben pedig már grófi ranggal bír. Ismeretes, hogy Zrínyi ügyvivőjének, Vitnyédy Istvánnak egyik leánytestvére Gersei Pethő László felesége volt. Zrínyi ezt a Pethő Lászlót személyesen is ismerte, hisz az 1663-as téli hadjáratban az ő zászlaja alatt szolgált. (Vö. Kovács Sándor Iván, „*Eszterházy László véletlen haláláról írt Zrínyi uram versei*”, Somogy, 1983, 75–86.) A mi Gersei Pethő Jánosunkról azonban nem tesz említést Széchy Károly sem; sőt, az áttekintett zágrábi anyag sem vetett rá több fényt.

A levél 1661. augusztus 8-án kelt Zrinben (Zrínyi-Újvárott), s Zrínyi mesterembereket kér ettől a bizonyos Pethő Jánostól. Valószínű, hogy ezekre a Zrínyi-Újvár építésénél volt szükség, amely 1661. június 14-én kezdődött. Ismert, hogy a vár, amely Kanizsával szemben, a Mura bal partján török hódoltsági területen épült, a hadtudós Zrínyi szemében nagy fontossággal bírt és ezért siettetta a munkálatokat. (Vö. Klaniczay Tibor, *Zrínyi Miklós*, Bp., 1964, 2. kiad., 702–712.) E célból fordul

segítségért a környékbeli főurakhoz, amire a most közölt levélben is utal. Válaszolt-e Pethő János Zrínyi Miklósnak, küldött-e megsegítésére szekercéseket, nem tudjuk.

A továbbiakban szándékunkban áll a zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár Kézirattára XVI., XVII. századi irodalmi vonatkozású leveleinek részletesebb feldolgozása.

Ladányi Sándor

ARANKA GYÖRGY LEVELE ZILAI SÁMUELHEZ (1789)

Aranka György (1737–1817) Ráday Gedeonhoz (1713–1792) 1789–1791 között írott leveleit a szegedi József Attila Tudományegyetem „Acta”-jában 1973-ban tettük közzé.¹ Ott jeleztük, hogy a Dunamelléki Református Egyházkerület Levéltára (Ráday Levéltár) őrizetében ezen levelek mellett fekszik még egy címzés nélküli Aranka-levél, amely azonban nem Rádayhoz, hanem – a levéltár nyilvántartása szerint – valószínűleg Kovásznai Sándor professzorhoz szól. E feltevést Kovásznainak Rádayhoz 1789. július 8-án írott első levele² kizárta tette, már csak azért is, mert Aranka első köszönő levele Rádayhoz dátum nélküli ugyan, de Ráday válasza 1789. június 9-én kelt.³ Ráday és Kazinczy levelezéséből tudjuk, hogy Ráday, még mielőtt kinyomtatták volna a Magyar Museumot, a Bevezetést elküldte Zilai Sámuelnek Marosvásárhelyre, hogy azt ott másokkal is közölje.⁴ Zilai Ráday Gedeonhoz írott levelei azonban csak 1975-ben kerültek publikálásra.⁵ 1788. október 12-i levelében Zilai már jelzi Rádaynak: „Egy nevezetes Ember találatott olyan is a' kinek a' Tudósításra magára van valami Reflexiója. A' következő alkalmatossággal el-fogom küldeni”.⁶ 1789. január 10-én kelt Aranka levele Zilaihoz, amely a „Reflexiókat” tartalmazza, s amelyben kéri Zilait, „szerezze meg és részletesen engem is a' Magyar Museum darabjaiba”. Zilai 1789. január 21-i, Rádaynak szóló leveléhez mellékelte Aranka hozzá írt eredeti írását, ezzel be is mutatja Arankát Rádaynak. Ráday Aranka levelének kivonatát elküldte Kazinczynak, a Museum első számát pedig tiszteletpéldányként Arankának és Kovásznainak is. Aranka erre írta első levelét Rádayhoz,⁷ amelyben megköszöni: „En az első darabot kaptam Nacsád Gratiájából”. Időközben azonban a levéltári rendezés elszakította eredeti helyéről, s besorolta Aranka György Ráday Gedeonhoz írt leveleinek a végére, s mivel a levél címzettet nem tartalmaz, hanem csupán „Kedves Tiszteletes Professzor Uram” megszólítást, vetődött fel az a gondolat, hogy ez a bizalmas hangú levél Aranka korábbi tanárának, Kovásznai Sándornak íródott.

¹ LADÁNYI Sándor, *Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz (1789–1791)*. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum XIII (1973), 159–171. Kiny.: Irodalomtörténeti Dolgozatok 106. Szeged, 1973. – Azóta Enyedi Sándor kutatásai során előkerültek Ráday Gedeon levelei is Arankához. ENYEDI Sándor, *Id. Ráday Gedeon levelei Aranka Györgyhez*. It 1981, 698–718.

² KISS Áron, *Kovásznai Sándor három levele b. Ráday Gedeonhoz*. Abafi Figyelő I(1876), 166–374.; Rövidített újraközlésük: KOCZIÁNY László, *Kovásznai Sándor: Az ész igaz útján*. Bukarest, 1970. 191–198. „Nem merészlettem-vólna ezenn tsekély levelemmel Nagyságodnak alkalmatlankodni, ha a Nagyságod hozzám előbbször mutatott kegyelmessége és jó-akarata nem bátorított-vólna. De minthogy Nagyságod nekem méltóztatott két ízben-is könyvbéli jó-akarataját mutatni, onnét bizodalmat és bátorságot vettem, hogy Nagyságodat ezenn írással nem fogom meg-bántani. Legelőszőr-is azért alázasosan köszönöm a Nagyságod gratiáját, hogy nekem Nagyságod mind a Magyar Museumokat, mind pedig kiváltképen, hogy Gyöngyösi Kemény Jánossának Lötsei editióját meg-küldötte...”

³ LADÁNYI Sándor, i. m. 162–164. ENYEDI Sándor, i. m. 701–703.

⁴ VÁCZY János, *Kazinczy levelezése*. Bp. 1890. I. 294. uo. 295–298. oldalakon, Ráday levele függelékeként, néhol pontatlan másolatból, anonim levélként közölte Váczy ezen írást.

⁵ LADÁNYI Sándor, *Zrínyi Török áfiuma és Gyöngyösi verseinek XVIII. század végi kiadástörténeti problémáihoz*. Zilai Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz (1787–1792). ItK 1975, 482–498.

⁶ Uo. 489.

⁷ Az Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. XIII-ban publikált első Aranka-levél.

Talán egyik jelentősége az alább közreadandó Aranka-levelnek, hogy – Zilai leveleinek ismeretében – most már fényt derít Ráday és Aranka, továbbá Kazinczy és Aranka kapcsolatának legelső mozzanatára.

Most, hogy Aranka levele bekerülhetett eredeti helyére, s Zilai Sámuelnek Ráday Gedeonhoz írott levelei is ismertté lettek, s egy feltevés kapcsán Kovásznai Sándor neve is felvetődött, érdemes kitérnünk arra, hogy bizonyos választ adjunk Kocziány László (1920–1977) 1970-ben felvetett kérdésére: „Hogyan tudta meg Pesten Ráday, hogy az Isten háta mögötti kisvárosban még él egy tudós, aki erre a feladatra méltó, nem tudni”.⁸ Ma már tudjuk: Zilai Sámuel 1788. január 23-én kelt levelében ajánlja Ráday Gedeon figyelmébe Kovásznait a Gyöngyösi-kiadásra, Arankát az év októberében jelzi, a következő esztendő elején pedig saját levelével mutatja be Rádaynak. Zilai Sámuel tehát a közvetítő, s majd Ráday teszi meg az első lépéseket mindkét erdélyi tudóshoz, s vezeti be őket az éledő magyar irodalmi életbe.

Másodszer azért is fontos Arának az alább közlendő levele, mert már ekkor (1789. január 10.) készen van koncepciója a tudományos társaság létrehozására, vagy legalábbis látja, érzi annak szükségességét. Levelében már visszacsengenek Szathmári Pap Mihály kolozsvári református teológiai professzor 1788. augusztus 15-én kelt sorai, amelyek – Jancsó Elemér kutatásai alapján⁹ – „bizonyíthatólag az első, melyben Aranka figyelmébe egy nyelvmívelő társaság alapítását ajánlják”: „... nem hiszem én, hogy a magyar nyelv támogatására való igyekezetek mindaddig szerencsés véget érjenek, – írja Szathmári Pap Mihály – valamig egy oly közönséges és jó tekintetű társaság fel nem állítatik, melynek főbb célja csak a magyar nyelv bővítése és ékesgetése lenne. Mert a magyar nyelv fejlesztése csak úgy lehetséges, ha egy olyan társaság állítatik fel elsőbben, amelynek helyben hagyása törvény gyanánt léssen, különben nemcsak nem hasznos, hanem ugyan ártalmas és veszedelmes léssen nyelvünk csinosodására.” Aranka gondolatvilágában ez ekkor még így jelentkezik: „A' Balaton mellyéke olyan nagy világot nem tehet egy vers szerzőnek az elméjibe, mint régen Róma 's ma Páris tettek és tehetnek: de azért Horváth Ádámot mégis tisztetem. Sok fogyatkozás leszen mind addig ezekben míg valaha Nemzetünk Nagygyai és jobb elméji a' főbb és kivált Anya városokba meg telepedvén, 's ottan Társaságokat kötvén, a' Tudományokat a' Világ piattzára viszik”.

Mindenesetre ráirányítja figyelmünket a magyar irodalom „közkatonaíra”, amit egykor – sajnos igen csekély eredménnyel – Kiss Áron 1877-ben a Figyelőben megpróbált. Napjainkban, amikor a felvilágosodás irodalmának történetét oly nagy érdeklődés kíséri, ne csak az élvonalbeliekre, hanem a második vagy harmadik vonalban küzdőkre is figyeljünk.

Az alább közlendő Aranka-level jelzete Ráday lt. Ráday cs.lt. VI.a. (Ráday I. Gedeon levelezése) 20.

Az átírásnál igyekeztünk betűhíven visszaadni Aranka György kézírását. Ezzel nemcsak a levélíró stílusát és a korabeli nyelvéllapotot, hanem az attól elválaszthatatlan helyesírást is pontosan megtartottuk. Aranka helyesírása nem következetes. A legillogikusabbnak látszó egybeírásokat is meghagytuk. Az előforduló közismert rövidítéseket a jobb olvashatóság kedvéért egyszerűen feloldottuk (*Tiszteletes*, , *Uramnak*, *Magyar*, *szóknak*, stb. kiegészítéseket nem jelöljük). Betűhívésünk ellenére a XVIII. század végén még használatban volt ő és ű jeleket nem őriztük meg, hanem mindenütt ő és ü jeleket alkalmaztunk. Az Aranka által használt nagy kezdőbetűket azonban akkor is megtartottuk, ha azok használata jelenlegi helyesírásunktól eltér.

⁸ KOCZIÁNY, i. m. 37.

⁹ JANCSÓ Elemér, *Aranka György. Az Emlékkönyv Kristóf György hatvanadik születésnapjára* című kötetben. Kolozsvár, 1939. 108.

¹⁰ Pater – ugyanis Baróti Szabó Dávid jezsuita szerzetes volt.

Kedves Tiszteletes Professor Uram!

Midőn kezemés pennám a' nyavalyák fogságából szabadulnak, legelsőbennis Tiszteletes Uram, szolgálattára vadnak. Azon kívül hogy igen sok okom vagyon a' Tiszteletes Uram Barátságát megbecsülni: A' Magyar Déákság az én igyekezetemnek mindenkor fő tárgya szokott lenni. A' Magyar Museum Jelentő Levelében igenis megjegyeztem — a' mint Tiszteletes Uramnak jelentettem volt — némely szokkal és szollás formáival való éleést. Hibáknak őket nem mondom és nemis tartom; azis lehetugyan némellyik közülök, de én megitilni elégtelen vagyok. Én csak annyiba jegyeztem meg őket, a' mennyibe az azokkal való élésbenn a' mi szokásunk Erdélybe különbözik. Tudgya Tiszteletes Uram miket hívnak ma Provincialis Szoknak és szolásmodgyainak a' Németek és a' Francziák; illyenek — mint ugytettzik azon Jelentő Levélbenis emlékezet van rolok — Sokak vadnak a' két hazába; de talám legnagyobb Külömbőség ezen rendbenn az, a' melly a' Székellység, úgynevezett Erdély és Magyar Ország között vagyon; és nem tartanám utolsó munkának ezeket a' Megyebeli szokot és szolás modgyait mind az irokból ki jegyezgetni, mind a' kozonséges életből egybe szedni. En ezeket jegyeztem meg:

1. Ne gondollyunk *erre*

Ezt nálunk németesnek tartjuk, és így mondjuk:

Ne gondollyunk *evel* vagy *véle*

2. A' Poesisba már *jó tova* mentünk

Mi ugy mondjuk: *jó elé*. A' Tova bizontalam p.o. Vesd tova. Vagy játékos — komikusos

3. *Egyéb* Magyar irokat

Mi az *egyéb* bel élünk a' személytelen dolgokba; a' személyesekbe *mással* p.o. *más magyar irok*

4. Nem aztállytuk mintha munkáink minden *nagy* fogyatkozásoktól mentek volnának talám *kiszebb* fogyatkozásoktól

5. Melly szok Páriz Pápaiban *fel nem találkoznak*

Mi a *találkoznak*kal élünk csak a' személyes dolgokba, a' többit ugy mondjuk *találatnak*

6. Hazánk *Környékibe*

Nálunk a' Környék teszi azt a' mi Kívül van, a' mi belől van, a' van *kerületibe, határiba*

7. Az első szakaszba (a' *mellyben* négy az esztendőnek végivel egy Kötetet fog tenni s.a.t. Tehát az első Szakaszban négy vagyon. Nem. Talám *a' millyen*

8. Ugyan azért *fogadtuk fel* a' Museum — nevezett s.a.t. Mi így mondjuk: *vettük fel*. Több nincsen. Tiszteletes Uram tettzésit és ítéletét az én jegyzésimről alig várom; de csak akkorrá tartom amikor a' házból kimehetvén találkoznom szerencsém léssen. Illyen jelentős Levél után nagy reménségem vagyon a' Magyar Museumrol. Tudgya Tiszteletes Uram ki a' fő Szerzője? Egy szerzés Kazinczi nevű Ur. Épen most tudositatom rola. Segillő társai közül egyik P^o. Szabo Dávid Kassán lakó érdemes Tanító. A' fennebb irt Jegyzések közül a' 4diket és 7diket nem kellett volna Tiszteletes Uramnak ki jegyezmem, mert vagy hivatalségnek, vagy a' le iro hibájának gondolom, és a' többi közé nem tartozik: de azért tettem ki, hogy annál fogva aztis megjelensem Tiszteletes Uramnak, hogy más okaimis voltak, de ez a' kettő kiváltképen megerősített benne hogy aztaz érdemes Jelentő Levél Iroját Ifju Urnak gondollyam, a' mint valóságalis ugy vagyon. Mind a' Becsületnek kívánása, mind a' Közönségesnek tartozó Tekintet, nehezen és ritkán nyerhetik meg egy ifju Sebess elmétől a' Türest, Csak a' vizsgáló és fontolo Türelem tehet pedig menté egy írást azoktól az hibáktól, mellyek ámbár a' Nemes Tárgy elő adásának böcsit elnem ronthatják, de az Egéssz tökéletességire megkívánatnak. De mindezek Édes Tiszteletes Uram előttem annakaz nagy érdemű Kazinczi Urnak Tekintetit egycseppetsem kisebbitik. Es megvalhatos Tiszteletes Uramnak, hogy nyelvünkön maga nemibe akkora íráscskába soha annak párlját nemláttam. Igen megvagyok elégedve minden résziben véle. A' Vers szerzés volt minden nemzeteknél, Sőt minden nagy Elménélis a' világosodásnak és a' Tudományuk grádicsának első foga. Majd aval és az által megbarátkozván nemzetünk a' könyvekkel és olvasással, reménségünk lehet többekhezis. Szaporodik mindennap érdemes Iroinknak számok; vadnak mindenféle verseink, Vitézi Enekeink és Roncaij?] Költeményeink. Én ugyan meg vallom, hogy ezeket kivált az ujjakat, özve vetvén a' Régiekkel és a' más nemzetekével leg tökéletesebbeknek nem tarthatom: de azért mindazáltal azokat az Urakat, kik a' Szebb Tudományoknak mezején, annyi viszontagságok között is Edes Nemzetünknek

utat nyitni 's ösvént verni nemsajnálották, csak nem mintegy Házi Isteneimet úgy tisztelem. Igen szerencsétlen gondolatnak tartom ugyan az Etelka irojárban, a' magyar köz példabeszédeket azon könyvbe kivánni egybe szedni, melly egy Királyi Házból való nagy méltóságú Kis Asszony 's több Uri fő rendek történeteit foglalja magába; melly olyan jeles Tudománnyal ékeskedik: de a' munka azért előttem mindenkor böcsősnek marad. A' Balaton mellyéke olyan nagy Világot nem tehet egy vers szerzőnek az elméjibe mint régen Roma 's ma Páris tettek és tehetnek: de azért Horváth Ádámot mégis tisztelem. Sok fogyatkozás leszen mind addig ezekben mig valaha Nemzetünk Nagygyai és jobb elméji a' fobb és kivált Anya városokba meg telepedvén, 's ottan Társaságokat kötvén, a' Tudományokat a' Világ piattzára viszik. Ajánlom magam Edes Kedves Tiszteletes Uram! kérem szerezzé meg és részletesen engemis a' Magyar Museum darabjaiba, a' kölcséget örömmel megforditom; lévén különös Tisztelője Tiszteletes Professor Uramnak

alázatos szolgálja
Aranka mp.

a'szállásomon 10. Jan. 789.

Monostori Imre

EGY ELFELEJTETT NÉMETH LÁSZLÓ-INTERJÚ MARGÓJÁRA

Németh László a 30-as évek első felében – főként a *Tanúban* és a *Válaszban* – kifejtett reform-programjának Európa-történettel kibővített összefoglalását az 1935 júniusában befejezett és ugyanez év decemberében (a *Gyásszal* egyidejűleg megjelent *Magyarság és Európa* című esszé tanulmány tartalmazza. Érdeemes külön is felfigyelnünk e könyv érzelmi fűtöttségének magas fokára (amihez a korabeli Németh-írások közül alighanem csak a néhány hónappal később írt *Magyarok Romániában* befejező lapjai hasonlíthatók), továbbá a morális felelősség erőteljesen meghatározó szerepére s a tanulmány vallomosságára, prédikátori ihletettségére. Németh László – miként ezt könyvének bevezetőjében írja – „a sorssal merész, önáltatás nélküli farkasszemre” akarja felhívni a magyart. Nem azért mert rémeket lát – hangoztatja –, hanem mert rémeket akar leküzdeni. Könyve írása közben ugyanakkor gondolatainak várható viharos fogadtatása is nyomasztja. Nem illúzió-e mindaz, amit felvázolt, nem körözött-e túlságosan magasan tárgya felett – töpreng el a tanulmány utolsó lapjain: „érezem – írja –, hogy ezt az aggályt mint vádat, ajkbiggyesztést, hahotát veri rám vissza hamarosan a világ.” Németh László ebben az esszéjében is „üdvösségének nagy ügyét” hajszolja, de itt is – újra és újra – úgy véli, hogy ezt az ügyet hajszolni „nem illuzionizmus.”

A *Magyarság és Európa* megírásának idején túl van már az Új Szellemi Frontban való részvétel megpróbáltatásain, de a *morális kötelességből* vállalt, mondhatni tudatos önáltatás szerepének az eljátszása a reformtörekvések kudarca után is rendkívül éles és hosszú évekig tartó belső konfliktusok forrásává válik. Történelemszemlélete végleg elkomorul, s egyre inkább úgy véli, hogy Magyarország végleg elvesztette annak a lehetőségét, hogy saját sorsát saját maga alakítsa. Romániai utazása (1935 augusztusában) mint konkrét, kézzel fogható valóság sokkolja Némethet: „A magyarság . . . mélyebbre süllyedt, mint történelme során bármikor” robban ki belőle a magyar uralkodó osztályok elleni vád és keserűség.

Rossz közérzetét még csak fokozza a *Magyarság és Európa* baloldali fogadtatása. A *Gondolatban* – emlékezetes *Korunk*-beli vitájuk után újra – Molnár Erik támadja meg. (1936. 2. sz.) „Társadalmak felbomlása kifejezésre jut ideológiájukban is” – írja. „Németh László a felbomló polgári társadalom ideológusa. Érthető tehát, hogy 'nem ismer haladást', hiszen alapélménye a saját társadalmi rendjének nemzetközi hanyatlása.” – Féja Géza bírálata a *Kelet Népe*-ben kevésbé ideologikus, ám annál keményebb: egyenesen kirekeszti a népiek táboraából Némethet. A *Magyarság és Európát* úgy értékeli mint olyan írást, amelyben Németh László – úgymond – „ismét támadást intéz a 'népi irány' képviselői ellen . . .” (Kétségtelen: Németh László élesen megbírálja a népi mozgalmat, különösen annak – éppen Féja nevével fémjelezhető – radikális szárnyát.) Féja végkövetkeztetése: „Dilettantizmusával az élet minden területére betör, s csűr-csavár, torzít, mítoszi ködöket kavargat, hogy a mindenáron való